

Marek Jakoubek & Zdeněk R. Něspor

V letech 1999-2000 jsme provedli široce založený terénní výzkum v českých osadách v rumunském Banátu, Bulharsku a mezi poválečnými imigranty z těchto oblastí v novosídlečenských obcích na jihu Moravy (okolí Valtic a Mikulova), v Chebu a Lovosicích.¹ Zaměřili jsme se přitom zejména na religiozitu těchto komunit, její trvání a proměny v kontextu emigrace do (původně rakouského) Banátu, druhotné migrace jejich částí do Bulharska a potomního návratu do Československa, velkou pozornost jsme ovšem věnovali i přetrvávání řady prvků specifické religiozity u těch, kteří přesídlili z různých důvodů odmítli. Ukázalo se totiž, že po značnou část historického vývoje těchto enkláv (bulharské Vojvodovo) nebo až dosud (rumunská Svátá Helena) v nich naprosto stěžejní ulohu hrála právě problematika náboženského vymezení a sebevymezení, religiozní specifickéosti vůči okolním etnickým a nábožensky rozdílným skupinám (včetně českých katolíků v Banátu).

Svým výzkumem jsme relativizovali některé závěry velkého etnografického a folkloristického výzkumu rumunských Čechů z počátku 60. let,² z něj vycházejících studií Mileny Secké a dalších autorů³ i marxistické studium přesídlečenských obcí.⁴ Tím rozhodně nechceme nijak zpochybnit kvalitu těchto výzkumů a množství nových poznatků, které ve svých oblastech přinesly, domníváme se však, že – zcela v duchu tradičního národopisu – příliš akcentovaly některá badatelská pole a výkladová schémata, zatímco jiné skutečnosti marginalizovaly nebo dokonce zcela pomijely. Krátce řečeno, jejich autori si kládli zcela jiné otázky. Je totiž smutnou skutečností, že kulturně – antropologicky respektive sociologizující hlas L. Holého a M. Stuchlíka, který se snažil udržet

¹ Výstupem z tohoto výzkumu je rozsáhlá studie "Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku." *Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* č. 27/1999, s. 66-88; č. 4/2000, s. 112-41; další dvě části v tisku (s M. Hornofovou). Některé tovaryšské otázky jsme dále řešili v článku "Poslední Čech v zapomenuté české vesnici." *Cargo*, časopis pro kulturní sociální antropologii 3-4/2000, s. 220-8.

² JECH, Jaromír - SECKÁ, Milena - SCHEUFELER, Vladimír - SKALNIKOVÁ, Olga: *Čeští věrníci v rumunském Banátu*. (Češi v cizině č. 5). Praha 1992.

³ SECKÁ, Milena: "Češi v rumunském Banátu." In: *Češi v cizině* č. 8, Praha 1995, s. 92-115; KADEM: "Češi v Rumunsku." In: *Češi v cizině* č. 9, Praha 1996, s. 96-104; HEROLDOVÁ, Iva: "Vysťahovalectví do jihovýchodní Evropy." *Češi v cizině* č. 9, Praha 1996, s. 67-95.

⁴ ROBEK, Antonín - HEROLDOVÁ, Iva: "K etnické problematice Československa, zvláště českého pohraničí, po druhé světové válce." *ČL LXX*, 1 (1983); HEROLDOVÁ, Iva: "Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků po 2. světové válce." *Češi v cizině* č. 1, Praha 1986, s. 153-64; NAVRATILOVÁ, Alexandra: "Zaměstání tradičních religiozních prvků v přesídlečenských obcích jihomoravského pohraničí." *ČMM LIX* (1974) - Ethnographica IX, s. 225-34.

českou etnologii na mezinárodní úrovni, touto zůstal zcela neoslýšen⁵, přičemž i dnes, po pádu komunistické diktatury, se nová témata a – především – nové badatelské metody prosazují jen velmi těžce. Téměř se zdá, že některým kolegům ke spokojenosti stačí změna názvu z "etnologie" na "kulturní antropologii," aniž by museli měnit zaběhnuté výkladové matice, bojovat o přesné metodologické vymezení své práce a skutečně interdisciplinární přístup ke sledované skutečnosti. Svým výzkumem jsme se pokusili napravit tyto nedůslednosti a nečinnost alespoň v partikulární otázce religiozního vývoje několika českých osad na Balkáně a reemigrantských obcí, umožnit lepší a obsáhlejší porozumění tomuto vývoji. Domníváme se však, že z metodologického hlediska naše studie výrazně přesahuje své téma, odkazuje ke zcela zásadním otázkám teoretického vymezení oboru a terénní i interpretační práce.

* * *

Třebaže problematika existence českých respektive slovenských osad v Banátu, založených na počátku 19. století, je obecně známou skutečností, mýdlo si dosud nepolozil otázku, zda implicitně přijímání homogenita tohoto osídlení není než badatelskou iluzí. Vedle většiny rigidně katolických osad, jejichž zakladatelé pocházeli z Pošumaví a jihozápadních Čech, ke kterým se povýšce dosud upínal badatelský zájem, zde totiž nacházíme obec Helenu (dnes Svátá Helena), založenou nekatolíky ze středovýchodních Čech. Také důvodů jejich odchodu do Banátu byly odlišné. Zatímco katolíci dřevorubci odecházeli do pohraničních oblastí rakouské říše "výměnou" za zproštění od tíživé vojenské služby a zřejmě i s vidinou ekonomického prospěchu, v případě nekatolíků není možné vždy hovořit o migraci dobrovolné. Vydatí Tolerančního patentu (1781), který povoloval – vedle katolíků, jež zůstalo státním vyznáním – "soukromý kult" podle augsburské (luterství) a helvetské konfese (kalvinismus) a pravoslavy, totiž znamenalo vystoupení řady lokálních náboženských skupin, které nespĺňovaly tyto podmínky. Ukázalo se, že během rekatolizačního promáslodování se zejména na východočeském venkově vytvořilo množství místních skupinek, sdružených okolo lidových náboženských učitelů, kteří ve svých sčebýtných religiozních interpretacích mnohdy překročili hranice později tolerovaných vyznání nebo i křesťanství vůbec. Říkali o sobě, že jsou "víry beránkové," "víry apoštolské" apod., z hlediska osviceneho státního aparátu ovšem vyvstala otázka, co s nimi? Po selhání snah na jejich převedení k některému z povolených vyznání se šáhlo k radikálnimu řešení, měli být "transmigrováni" do oblastí, kde "nebudou nikomu škodit," nikoho "svádet" na svou víru. Takovou oblastí byla tehdejší Vojenská

⁵ Cf. diskusi na stránkách *Českeho lidu* v r. 1964: TŮMOVÁ, Vanda: "Etnografické studium a sociologie." *ČL LI* (1964), s. 44-9; HOJŠ, Ladislav - STUCHLÍK, Milan: "Co je a co není etnografie." *ČL LI* (1964), s. 228-33.

"věřící" se scházeli v bývalém hostinci, než nachromázili dostatek prostředků na zbudování modlitebny.

Během první světové války se někteří helensí "věřící" seznámili s baptismem a zprvu se zdálo, že svobodní reformovaní s tímto vyznáním, které prostředkoval mírně aktivní sbor v nedaleké rumunské obci Coroinii, splynou. Důvodem bylo, že Rumunsko, kterému Svatá Helena připadla, svobodnou reformovanou církev jako konfesi neuznávalo a četníci jim proto v roce 1924 uzavřeli modlitebna. Přes názorovou blízkost však ke splynutí nedošlo, protože, jak napsal kazatel "svobodné církve" P. Kyska, "jednu věc u nich [baptistů] ježko nesu, že kdo není v jejich církvi, i kdyby anketem byl, není uznan věřícím, kdežto když je členem církve, nepadá tolik na váhu jeho charakter."¹⁰ S takovým přístupem však byli helensí v příkrém rozporu, jejich kritériem "víry" byla totiž právě náboženská praxe, asketická etika každodennosti.

Frontové zkušenosti však vedly také k seznámení se s jinými způsoby soteriologického zabezpečení, ba i s možností žít zcela bez víry. Snad to bylo důvodem, že přísná morálka soukromě se scházejících "věřících" postupně uvádala a po odjezdu kazatele Kysky do Argentiny došlo k jejich spojení s "nevěřícími" evangeliky a nakonec i s nemohými baptisty, neboť baptismus na Svate Helene přeci jen nalezl několik přívrženců. Baptismus postupně sílil, až v období po druhé světové válce vstřebal všechny helenské nekatolíky a usídlil se v některých evangelickém kostele. Dnes je vedle katolicismu jediným významným této obce, dělení na "věřící" (za něž se považují baptisté) a "nevěřící" (jak nazývají katolíky) přitom zůstalo zachováno.

Novou životní kapitolu pro mnohé banátské Čechy představovaly reemigrace po druhé světové válce. Šlo o mezivládní dohody umožněné a státem organizované přesuny zahraničních krajanů do Československa a jejich usídlení v pohraničí, kde dosud žili sudetskí Němci. Během reemigraci Svato Helenu opustila téměř polovina jejích obyvatel, větší část z nich přitom tvořili členové baptistického sboru. I zde přitom zůstala patrná odlišnost obou hlavních náboženských skupin. Nekatolíci mňni do měst (Cheb, Lovosice), kde vytvořili dodnes trvající sbory vlastní církve, výrazně se podílejí na zachování skupiny a její religijní identity, katolíci naproti tomu dávali přednost usídlení na venkově, nikdy podobně uzavřenou komunitu nevytvořili a zanedlouho splynuli s okolním obyvatelstvem. Novou vlnu odchodů Čechů z Rumunska přinesl listopadový převrat, umožňující individuální odchody, kterých využívá zejména mladá generace. Tato tzv. reemigrace 90. let trvá dosud, je opět častější v případě baptistů, kteří posílají již existující sbory bývalých svatohelenských a jejich izolační zbožnost¹¹.

Individuální a skupinová religijní identita, která vedla k založení Heleny "bezvěreckého" charakteru katolíky.

¹⁰MICAN, V.: *Za chlebem*, n.c., s. 108.

¹¹Na tento fakt upozornila SECKÁ, Milena: "Migrace Čechů z Rumunska do České republiky (bývalé ČSR) a vývojové aspekty jejich adaptačního procesu." *ČL LXXX* (1993), s. 177-83.

hranice s Osmanskou říší, dnešní Banát".
Postupně se však objevovaly stále další skupinky těchto tolerančních sektářů, takže se původní záměr, násilné vysídlení stalo zcela neunosným. O "transmigračních" se proto dá hovořit jen do poloviny roku 1783, kdy státní aparát přistoupil na "lichou toleranci" sektářů, přesto však vyvíjel všemožný tlak na "vykořícení" jejich "bludů." Po první vlně násilných odchodů proto následovaly další, nyní již dobrovolné, kdy někteří toleranční sektáři z Čech odcházeli do Banátu za svými souvěrci, kteří zde nalezli faktickou svobodou víry. Pamětník, hukovecký reformovaný farář J. Dobias, k tomu napsal, že "některé rodiny zdejší církve poříd se za svými stěhují do Slavonie [ve skutečnosti šlo o Banat, pozn. aut.] ... Jak známo, byli tak zvaní Deisté za času císaře Josefa II. také do Slavonie deportováni."⁷ Zprávy o jejich osudech přitom na čas mizí, abychom je na konci druhého desetiletí 19. století nalezli jako zakladatele obce Helena. O málo později však do Banátu zamířili i již zmínění katolíci, kteří se usadili v okolí Heleny v obcích Gernik, Alžbetinky, Fibenthal ad. Na Helenu se první katolíci dostali pod patronaci vojenské správy až v roce 1847 v souvislosti se zánikem Alžbetinek. Přestože formálně jedna obec, veřejný život na Helene (od 50. let 19. stol. se začalo říkat Svata Helena) zůstal přísně rozdělen na dvě světybné, autonomní komunity, které se vymezovaly nábožensky. Dosavadní studium, které tuto problematiku pojímalo na základě etnického principu jako "otázku Čechů v Banátu," si přitom tuto zásadní odlišnost vůbec neuvědomilo, nebo ji alespoň - z důvodu vládnoucí marxistické ideologie - nemohlo explicitně reflektovat.

Podle nejstarších známých pramenů z druhé poloviny 19. století⁸ nacházíme na Svate Helene rozpor nejen mezi katolickou a nekatolickou částí (která se v Banátu začala označovat jako "evangelická"), ale i mezi samotnými nekatolíky. Spor vykrystalizoval v sebestřednicí skupiny přísně trvající na zachování víry otců jako "věřících," která umírněnější, ustupující z tohoto základu - ve své optice "odpadlíky" - začala označovat za "nevěřící," výrazem který byl do té doby vyhrazen místním katolíkům. Tento rozpor, podpořený příchodem probuzeneckých kazatelů z Čech v 90. letech 19. století, kulminoval odchodem části "věřících" ze Svate Heleny na přelomu století. Rozdělení "evangeliků" však pokračovalo, proti sobě stála zesvětlilá menšina sboru, "několik numer, kerý nebyli věřící, byli jako svět, jako katolíci ... měli hospody a kourili a to," jak říká jeden z našich informátorů, a na druhé straně "věřící," kteří v roce 1904 založili sbor svobodně reformované církve. "Nevěřícím," za které se postavil maďarský farář, připadl evangelický kostel (postavený ještě před rozkolem v roce 1887⁹),

⁶NEŠPOR, Zdeněk R.: "Banátská Češi jako ponorní tolerančních sektářů." *Religie, Revue pro religionistiku* VII, 2 (1999), s. 129-44.

⁷DORÍÁŠ, Josef: "Dějiny evangelický reformované církve v Bukovce až do roku 1856." *Časopis hucornický (Dobrušavský)* I (1881), s. 10.

⁸Přepíše je MICAN, Vladimír: *Za chlebem vzdážením*. Brno 1931, s. 74-113.

⁹Katolický kostel byl na Svate Helene postaven v roce 1879. Při jeho stavbě pomohali "evangelici" za sňh, že katolíci pomohou zase jim. Když se tuč nestalo, přijali to jako "zradu," opětovně potvrzení

a zlejší "věřící" vždy bezvýhradně vymezovala vůči jejich okolí, přetrvala a posloužila jako základ k vytvoření stejné uzavřených, nábožensky definovaných komunit v Čechách. Zdrojem tohoto sebevymezení bylo vědomí exkluzivity vlastní spásy, jež bylo vždy silnější, než jakákoli snaha po jejím institucioním zakotvení. Z původních sektářů se stali evangelisti, svobodní reformovaní a nakonec baptisté, charakter jejich zřetelnosti však po dvě stiletí zůstal prakticky beze zmen.

***

"Komu je alespoň trochu známy trpký národní, náboženský a sociální život dnešných Vojvodovčanů na Svaté Helene, lahko pochopí, že samostatná dedinka mohla najlapse vyhovet' ich želanému pokouju a národnej i náboženskej slobode."¹³ reflektoval důvody odchodu části "věřících" ze Svaté Heleny a založení vlastní obce slovenský učitel J. Michalko. Stalo se tak na samém konci 19. století, kdy helenští využili možnosti přidělení půdy v Bulharsku a po několika letech období nejistoty zde v roce 1900 založili obec Vojvodovo.

Nalezli zde sice možnost žít po svém na vlastní půdě, nikoli však plnou náboženskou svobodu, například stran oddávků museli přistoupit na formální církevní svatební režim, vyhovující bulharským zákonům. Proto se zanedlouho pod vedením metodistického faráře z Plevnu, který je oddával, přiklonili k jeho víře, jež se od jejich – jak sami říkali – "liši jen ve formálnostech."¹³ S pomocí bulharského ústředí této církve si také v roce 1902 postavili modlitebnu. Po určité době se v prosperující obci opakovala historie vnitřního rozkolu mezi "věřícími" a "neverčícími." Stalo se tak po příchodu kazatele F. Kowala z Německa, který v roce 1925 z metodistického sboru vyvedl ortodoxnější část, se kterou založil darbistický sbor. I oni si v čimze roce postavili vlastní modlitebnu, zvanou "horní kostel" na rozdíl od "dolního kostela" metodistů. Rozluka se zprvu zdála zcela zásadní, vojvodovský učitel Jan Findeis napsal, že "největší škodou zůstane to, že rozdělením byli hluboce zasazení i mladší a nejmladší."¹⁴ Skutečný vývoj však šel jiným směrem, již po několika letech obyvatelé nebyli s to určit rozdíly mezi svými vyznáními. Naše informátorka dokonce říká, že v obou kostelech "kázalo se jedno a to samé ... měli jsme jaksi jednu víru."

Původní religijní identita skupiny (a posléze obou místních sborů) se plně projevila ve střetu s krajanskými buditeli ze Sofie, kteří ve Vojvodovských doufali najít "Čechy v Bulharsku," zatímco se setkali s věřícími, pro které emicita nehrála téměř žádnou roli. Stret náboženského a etnického sebevymezení eskaloval po založení české školy ve Vojvodovu, do které zejména darbisté odměňali posílat své

¹³ MICHALKO, Jan: *Náři v Bulharsku. Pädesiat' rokov ich života, práce, piesne a zvykov*. Mjajva 1936, s. 244.

¹⁴ AUERHAN, Jan: *Čechobolovci v Jugoslavi, Rumunsku, Madarsku a Bulharsku*. Praha 1921, s. 94.

¹⁵ FINDEIS, Jan: "Vojvodovo." In: *Jubilejní ročenka Československé kolonie v Bulharsku 1868-1928*. Sofie b.d. (?1929), s. 224.

děti, neboť "v rozvrhu učiva byl zařazen i zpěv ... [nenáboženské] písně "Vrt' sa dievča" a "A já su synek" vyvolaly prudkou nevoli. Začalo přinášetvaní proti české škole a jejímu učiteli; byl světačkem a bylo potřeba palicemi ho zahnat tam, odkud byl poslán."¹⁵ Se stejným odpozem se setkali i smaly po založení Sokola, Joutkové divadlo apod. Původní vyjádřila zbožnost se však – na rozdíl od Svaté Heleny – ve Vojvodovu postupně vytrácela nejen v případě metodistů, ale i darbistů. Etnická identita nakonec přežila náboženskou. Poválečná výzva československé vlády po návratu krajanů do staré vlasti tak byla ve Vojvodovu oslyšena v plném smyslu, což dosvědčuje, že v této době si již Vojvodovští rozuměli jako "Česi v aizině," oproti původnějšímu konceptu religijní výlučnosti. Na rozdíl od Svaté Heleny také Vojvodovo mezi lety 1949-50 opustili prakticky všichni českí obyvatelé.

Původní nabídka československých úradů na usídlení celé obce někde na jizní Moravě však nebyla splněna, přičemž ale zároveň bylo zabráněno v návratu do Bulharska. Reemigrantům nezbylo než rozejít se do řady novosídleneckých obcí v okolí Mikulova a Valtic. Etnická identita však v Československu narazila, okolní česká populace v těchto přisichovalcích viděla "Bulhary," snad to bylo důvodem, proč se Vojvodovští na čas opět přimkli k náboženskému vymezení. Ve svých obcích začali zakládat metodistické a křesťanské sbory¹⁶, jakkoli to znamenalo čtené konflikty s komunistickým režimem. Působením celospolečenského tlaku, mělti a školy se nakonec podařilo druhou generaci reemigrantů z Bulharska sekularizovat do té míry, že dnes mezi nimi nenajdeme větší procentuelní zastoupení praktikujících věřících, než je obvyklé v soudobé české společnosti.

Na rozdíl od Svaté Heleny tak v případě bývalých vojvodovských přestalo hrát náboženské vymezení klíčovou roli. Bylo to zřejmě i v lete 2000, kdy ve Vojvodovu proběhly oslavy sta let od založení obce, jichž se účastnila i delegace bývalých obyvatel. Celá akce se totiž nesla v duchu vyzdvižení etnické identifikace skupiny – do Bulharska přijeli Česi, nikoli nábožensky radikální "věřící."

***

Na příkladu vývoje jedné skupiny zahraničních Čechů jsme se pokusili dokumentovat myšlenost apriorního předpokladu, že všichni zahraniční Česi z vlastní oděšl z ekonomických důvodů (jak tvrdili marxisté) a že jde o krajany *sensu stricto* (za které je považoval celý dosavadní národopis). K podobným interpretačním přehmatům ovšem mohlo dojít v daleko větší míře. Neznamená to tedy nezbytnost důkladné revize Krajanského archivu?

¹⁵ MICHALKO, J.: *Náři v Bulharsku*, *op.cit.*, s. 215.

¹⁶ Křesťanské sbory jsou reinterpetací původního darbismu.